

Klonder, Andrzej

"Problemy rozwitija feodalisma i kapitalisma w stranach Bałtiki", Tartu 1975 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 67/4, 671-674

1976

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Trudno pracę Sprandla sklasyfikować jako mechaniczne przeniesienie osiągnięć amerykańskiej teorii socjologicznej na grunt historiografii. Talcott Parsons dokonał swoistej syntezy humanistyki europejskiej i amerykańskiej, pozostał jednak dość daleki od problemów nauk historycznych. Sprandel zatem postawił sobie niełatwe zadanie, możliwe do zrealizowania tylko przez ponowne nawiązanie do europejskich nauk społecznych, bardziej skłonnych do szukania odpowiedzi w refleksji dziejowej. Dla wyjaśnienia zjawisk religijno-społecznych posłużył się założeniami teoretycznymi M. Webera, zagadnienie konfrontacji człowieka z siłami przyrody jest zgodne z koncepcjami O. Spenglera, natomiast za A. Toynbeem duży nacisk położono w pracy na znaczenie integracji elity dla rozwoju społecznego. Ponadto przemilczał Sprandel zasługi E. Lousse'a i tzw. w mediewistyce „szkoły socjologicznej”, której przedstawiciele wprowadzili podobny system pojęć i zależności do stosowanego w omawianej pracy sposobu wyjaśniania podziału ról społecznych, ciężarów i ich ekwiwalentów. Wyniki, do jakich autor doszedł, nie dadzą się ocenić jednoznacznie. Niewielu zapewne historyków będzie skłonnych uznać bez zastrzeżeń wywody i ustalenia Sprandla, zarówno dotyczące szczegółów, jak metody. Natomiast niewątpliwą zasługą recenzowanej pracy jest ukazanie mediewistom nowych płaszczyzn analitycznych i sposobów rozwiązywania dostrzegalnych tam problemów. Historiografia średniowieczna w Polsce jest dość wyraźnie opóźniona w badaniu idei jako autonomicznej sfery rzeczywistości społecznej. Schemat pojęć stosowany w badaniach nad mentalnością i ideologią niewiele odbiega od tego, którego celowość już dawno została zakwestionowana przez F. Heera. Dlatego należy śledzić z uwagą próby badawcze podejmowane przez historiografię europejską, nawet te przyznające się do pokrewieństwa z woluntarystyczną koncepcją społeczeństwa.

Stefan Kwiatkowski

Problemy rozwinęcia feudalizmu i kapitalizmu w stronach Bałtyku, Tartuskiej Gosudarstwiennij Uniwersitet, Tartu 1975, s. 347.

W listopadzie 1975 roku Uniwersytet w Tartu zorganizował konferencję historyków z NRD, Polski i ZSRR. Spotkanie to było kontynuacją poprzednich, z lat 1969 i 1972. Dyskusja koncentrowała się wokół historii miast i wsi krajów nadbałtyckich. Jej ramy chronologiczne obejmowały okres od X do początków XX wieku. Skład uczestników zdecydował, że szczególnym zainteresowaniem cieszyły się kraje południowego wybrzeża Bałtyku. Przygotowane na konferencję referaty zostały wydane równocześnie z rozpoczęciem obrad. Zawartość tomu jest wiernym odbiciem założeń dyskusji. Uderza jej zróżnicowanie tematyczne, jak również różnorodność ciężar gatunkowy poruszanych problemów. Obok prac omawiających zagadnienia ogólniejsze, znajdujemy komunikaty o charakterze przyczynkowym, które jednak często poruszają sprawy o istotnym znaczeniu. Do prac przedstawiających dość szeroki zakres problemów można zaliczyć referat Konrada Fritze, z Uniwersytetu w Greifswaldzie, o funkcjach posiadłości ziemskich średniowiecznych miast zachodniego wybrzeża Bałtyku. Do tej grupy należy też, z pozoru monograficzny, referat Mariana Biskupa poświęcony rozwojowi Gdańska w okresie krzyżackim. Z innych, zajmujących się węższą problematyką, należy wspomnieć o referatach I. Janos-Biskupowej „Rola miast pruskich w organizacji i utrzymaniu archiwum stanów Prus Królewskich od XV do XVIII wieku” oraz Ericha Donnerta, autora prac dotyczących stosunków inflancko-moskiewskich z XVI wieku, który tym razem zajął się jednym z osiemnastowiecznych epizodów walki o zniesienie poddaństwa inflanckich chłopów.

Wobec tak dużej rozpiętości poruszanych zagadnień trudno omówić siedemnaście zawartych w tomie prac. Warto jednak przedstawić tezy kilku z nich, poświęconych problematyce miast Hanzy¹.

Właśnie sprawa wewnętrznych zmian w Hanzie i jej stosunków z miastami inflanckimi jest tematem referatu J. Schildhauera (Gryfia) „Der Charakter der Hanse und ihr Verhältnis zu den livländischen Städten”. Ten znany badacz dziejów miast nadbałtyckich przedstawił w Tartu dotychczasową dyskusję nad prawnym i politycznym charakterem Hanzy. Opowiedział się przy tym za dość szeroko przyjętym poglądem, wyrażonym np. przez Dollingera, określającym ją jako bardzo luźny, elastyczny związek miast, a nie tylko wspólnotę interesów. Ciekawsza od wniosków jest argumentacja autora, który porównuje podstawy prawne, strukturę i etapy rozwoju Hanzy oraz innych związków miast niemieckich: szwabskiego, reńskiego, saskiego itd. Podobnie jak większość badaczy, szczytowy moment rozwoju Hanzy, jako organizmu politycznego, widzi Schildhauer w latach 1367—1385, w czasie istnienia antyduńskiej ligi kolońskiej. Zatrzymawszy się dłużej nad miastami inflanckimi autor przekonywająco wykazuje występujący w drugiej połowie XIV wieku ścisły związek między zaangażowaniem tych miast w sprawy hanzeatyczne a równoczesnym zaościennianiem wzajemnych więzów łączących miasta Inflant, z Rygą na czele. W dalszym ciągu swych wywodów Schildhauer przedstawił narastającą w ciągu XV wieku sprzeczność między integrującą rolą Hanzy a wspólną dla większych miast inflanckich tendencją do zmonopolizowania handlu z litewsko-ruskim zapleczem. Nakreślił kolejne etapy handlowej rywalizacji Inflantczyków z gośćmi, w której dzięki wprowadzeniu zasady, że gość nie handluje z gościem, już w drugiej połowie XV wieku uzyskali oni zdecydowaną przewagę. Podkreślił też autor rolę, jaką w tym współzawodnictwie odegrali coraz skuteczniej konkurujący z Lubeką Holendrzy i Anglicy. Ten interesujący referat został jednak ujęty o tyle jednostronnie, że zabrakło w nim innych, poza miastami, czynników. Warto byłoby spojrzeć na problem handlowego pośrednictwa miast inflanckich również z punktu widzenia tamtejszej szlachty a przede wszystkim Krzyżaków inflanckich, w wysokim przeciwieństwie stopniu zainteresowanych wymianą bałtycką. Na tę sprawę zwracała już uwagę wcześniejsza literatura, choćby V. Niitema a. Można też było wskazać pewne cechy wspólne piętnastowiecznej sytuacji w Inflantach i np. w Prusach. Polityka odcinania zamorskich importerów od kontaktów z zapleczem była przeciwieństwem dla wielu miast hanzeatycznych, nie tylko inflanckich.

Występujący u Schildhauera brak ujęcia spraw Inflant na szerszym tle innych krajów nadbałtyckich częściowo rekompensuje referat Mariana Biskupa, poświęcony etapom rozwoju Gdańska w okresie krzyżackim („Entstehung und Entwicklungsstufen der Stadt Gdańsk vom XIV. bis zur Mitte des XV. Jahrhunderts”). Autor w wielkim skrócie przedstawił tezy, które znajdują się w przygotowywanej syntezie dziejów Gdańska. Swoje wywody oparł na ustaleniach M. Małowista,

¹ Oprócz omówionych powyżej znalazły się w tomie następujące referaty: Ju. Jurginis, *Otnošenija sobstwiennosti na sredstva proizvodstva w feodalnoj Litwie*; A. Vassar, Ju. Kachk, *Zemietnyj wopros w antifeodalnoj ideologii estonskogo krestjanstwa*; K. Kaplinski, *Über den ethnischen Bestand der Tallinner Handwerker im XIV Jahrhundert*; A. A. Swanidze, *Naczalnyj etap monetnoj czekanki i dienieżnogo obraszczienija w Szwecii (X — koniec XII ww.)*; H. Piirimae, *Über das Verhältnis des Geldes und der Naturprodukte in der Staatswirtschaft Schwedens im Baltikum des XVII Jahrhunderts*; A. Kan, *Tjureholm — krupnoje pomiestie srednej primorskoj Szwecii w konce XVIII wieka*; B. M. Mironow, *Dwiżenie rossijskich i mirowych chlebnnych cen w 1801—1814*; S. Kivimjæe, *Krupnoje zemlewtadienije w Estljandskoj gubernii w konce XIX — naczale XX ww.*; Ch. Strods, *Osnovnyje priciny i formy klassowej borby krestjanstwa Łatwii w konce XVIII i pierwoj połowine XIX w.*; Ch. Ligi, *Bobyli i myzy w Estonii (XVI — naczale XIX w.)*.

M. Boguckiej, H. Samsonowicza i innych, a także na własnych badaniach. Zaprezentował ciekawą próbę periodyzacji rozwoju miasta wyodrębniając w nim trzy etapy.

Etap pierwszy, obejmujący lata od 1308 do około 1350, który cechuje odbudowa gospodarki i samorządu a także ponowne włączenie się do wymiany regionalnej.

Etap drugi, w latach 1350—1411, w którym Gdańsk zdobywa czołową pozycję wśród miast pruskich, angażuje się w sprawy Hanzy, nawiązuje wymianę z Anglią i Niderlandami oraz ścisłe kontakty z zapleczem litewskim. Bezpośrednie kontakty z Polską są w tym czasie ograniczone pośrednictwem bardzo aktywnego gospodarczo Zakonu i Torunia.

Wreszcie etap trzeci, od roku 1411 do 1454. W sytuacji jaka wytworzyła się po wojnie polsko-krzyżackiej, pojawiły się nowe, korzystne dla Gdańska elementy. Na Mazowszu, Kujawach a także w Krakowie, Gdańsk, najczęściej kosztem handlu krzyżackiego, zdobył sobie silną pozycję. Pierwsza połowa wieku piętnastego przyniosła też dalsze, głównie ilościowe, zmiany w handlu portu nad Motławą oraz silne dążenie gdańszczan do narzucenia swojego pośrednictwa w wszystkich, zawieranych przy udziale obcych kupców transakcjach. W 1443 roku rada miasta wydała rozporządzenie o przymusie takiego pośrednictwa i mimo protestów z różnych stron z powodzeniem je egzekwowała.

Nasuwa się tu analogia z przedstawioną przez Schildhauera polityką handlową miast inflanckich. Wiele cech wspólnych z sytuacją w Inflantach miały też stosunki Gdańska z Hanzą. Podobnie jak Inflantczycy Gdańsk najbardziej angażował się w sprawy Hanzy w drugiej połowie XIV wieku, w okresie walk z Danią. Wejście do Hanzy przyniosło miastu korzyści gospodarcze. Ułatwiało ekspansję w Danii, Szwecji i Finlandii. W XV wieku sytuacja uległa zmianie. Gdańsk stopniowo uniezależniał się od Lubeki, choćby w imię rozwoju wymiany z Holandią, w której był najżywotniej zainteresowany. Referat M. Biskupa zawiera jeszcze sporo interesujących tez. Wydaje się, że stanowi on udane, choć siłą rzeczy ogromnie skrótowe podsumowanie polskiego spojrzenia na okres krzyżacki w Gdańsku.

Pisząc o zawartości tak zróżnicowanego tomu nie można ograniczyć się do omówienia niektórych referatów przedstawiających szerszą problematykę. Uczestnicy konferencji w Tartu przygotowali również interesujące komunikaty dotyczące węższych zagadnień. Jeden z nich, poświęcony analizie eksportu i importu kupców ryskich w końcu XVII wieku opracował W. Doroszenko (Ryga). Autor znany z licznych publikacji dotyczących historii gospodarczej Inflant, tym razem spróbował bliżej przyjrzeć się prowadzącym handel bałtycki kupcom ryskim. W oparciu o rejestry celne z lat 1684 i 1694, starał się ustalić takie dane jak: liczebność kupców uczestniczących w handlu zamorskim, udział poszczególnych ich kategorii w operacjach eksportowych i importowych. Chciał też odpowiedzieć na pytanie, czy zarysowała się specjalizacja w eksporcie, imporcie lub w handlu określonym towarem. Podjęta przez Doroszenkę próba przyniosła ciekawe rezultaty, wykazując między innymi znaczną koncentrację eksportu w rękach niewielkiej grupy kupców, brak towarowej specjalizacji w eksporcie przy jednoczesnym jej występowaniu w imporcie itp. Te ciekawe wyniki w znacznej mierze zawdzięcza autor walorom źródła. Ryskie rejestry celne, w odróżnieniu np. od gdańskich, zawierają wiadomości o kupcach, eksporterach i importerach towaru. Ta zaleta ryskich źródeł pozwala oczekiwać jeszcze ciekawszych rezultatów dalszych badań.

Interesujące ustalenia zawiera też komunikat Ju. Kivimjæe „Narwskij wopros i russkaja politika w 1494—1558 gg”. Autor zajął się rozwojem Narwy, siostrzanego miasta Tallina, w pierwszej połowie XVI wieku. Trzeba podkreślić, że w odróżnieniu od lat 1558—1581, czyli okresu żeglugi narewskiej, wcześniejszy etap dziejów miasta nie cieszył się dotąd większym zainteresowaniem. Badania Kivimjæe nie tylko wypełniają istniejącą lukę ale dotyczą również problemów większego

formatu, takich jak wymiana handlowa Moskwy z Inflantami, czy stosunki Hanzy z miastami inflanckimi. W referacie znajdujemy też omówienie pierwszej, zresztą nieudanej próby zmonopolizowania przez Narwę handlu moskiewskiego. Miała ona miejsce bezpośrednio po zamknięciu hanzeatyckiego kantoru w Nowogrodzie. Niezależnie od wniosków dotyczących problemów merytorycznych, w komunikacie Kivimjæ zwraca uwagę bardzo dobra orientacja w najnowszej literaturze zarówno z krajów socjalistycznych jak i z Europy zachodniej.

Kończąc te krótkie uwagi można stwierdzić, że lektura kilkunastu przedstawionych w Tartu referatów, dająca szeroką panoramę osiągnięć historyków z trzech krajów nadbałtyckich, będzie ciekawą i pożyteczną dla wielu, zwłaszcza rozpoczynających badania bałtyckie, historyków. Z pewnością zachęci do szerszego spojrzenia na problemy poszczególnych krajów i być może podsunie nowe pomysły i plany badawcze.

Andrzej Klonder

Lidija Nikołajewna Siemienowa, *Raboczije Pietierburga w pierwszej połowie XVIII w.*, Izdatielstwo „Nauka”, Leningrad 1974, s. 215.

Książka niniejsza, oparta na dysertacji doktorskiej pt. „Mastierowyje i rabotnyje ljudi Pietierburga w pierwszej połowie XVIII wieku” mieści się w ramach szerszego problemu, który był i jest nadal żywo dyskutowany w Związku Radzieckim¹. Idzie o zagadnienia periodyzacji historii Rosji, o społeczno-gospodarczy charakter państwa rosyjskiego od XVI do XIX wieku, zaś w końcowym efekcie o rozwój kapitalizmu w tym kraju. Udzielenie definitywnej odpowiedzi na te zagadnienia zależy w dużej mierze od postępu badań nad siłą roboczą w jej różnorodnych aspektach: charakteru, składu ilościowego, struktury socjalnej, roli jaką odegrała w procesie produkcji, kształtowania się jej rynku itp.

Przy badaniu tego problemu historycy radzieccy analizowali dotąd sytuację w poszczególnych branżach przemysłu: na terenie jednego zakładu, zakładów danej branży w jednym mieście, a także całej gałęzi wytwórczości. Po tych analizach podejmowano próby sprecyzowania uogólnień w tej mierze. Faktem jest, że w historiografii radzieckiej większą uwagę zwracano na poszczególne zakłady różnego rodzaju, czy poszczególne gałęzie przemysłu — a więc konkretnie manufaktury i fabryki. Mniej interesowano się kompleksami produkcyjnymi, za jakie poczytywać można poszczególne miasta. W istocie owe zakłady produkcyjne w każdym dużym mieście różniły się zarówno pod względem typu własności jak i sposobu produkcji; różny był też charakter oraz skład socjalny siły roboczej w danych działach wytwórczych. Te różnice dotyczyć musiały również osiemnastowiecznego Petersburga, stąd wpływają trudności badań.

Niezależnie od wspomnianych trudności poprzednicy Siemienowej (tacy jak: Stołpjański, Szapiro, Gejman, Łuppow, Koczina² i inni) w ramach

¹ Wspomnianą dyskusję szeroko omówił B. Zientara w związku z książką N. P. Pawlenki, *Razwitiije metalurgiczeskoj promyszlennosti Rossii w pierwszej połowie XVIII wieku. Promyszlennaja polityka i uprawlenie*, Moskwa 1953. (W kwestii struktury społecznej manufaktur rosyjskich PH XL, 1955, z. 1—2, s. 240—248).

² P. N. Stołpjański, *Żiźń i byt pietierburgskoj fabriki za 210 let jejo suszczestwowanija. 1704—1914 gg.*, Leningrad 1925; A. L. Szapiro, *Krestjanskije otchody i krestjanskij najem w pietrowskoje wremja* [w:] „Uczonyje zapiski Leningradskogo Gosudarstwiennogo Pedagogiczeskogo Instituta im. M. N. Pokrowskiego” t. V., wyp. 1, Leningrad 1940; W. G. Gejman, *Manufakturnaja promyszlennost Pietierburga pietrowskogo wremieni* [w:] *Pietr Wielikij*, Moskwa — Leningrad 1947; *Oczerki istorii Leningrada* t. I, Moskwa — Leningrad 1955, część napisana przez G. E. Koczina, *Naselenie Pietierburga do 60-ch godow XVIII wieku*; S. P. Łuppow, *Istorija stroitelstwa Pietierburga w pierwoj czetwerti XVIII wieku*, Moskwa — Leningrad 1957.